

Добры дзень, сябры! Я, Таццяна Старасценка, вітаю кожнага, хто далучыўся да нашай перадачы “Беларусь ад А да Я”. Сёння мы пазнаёмімся з асобай вядомага беларускага фалькларыста, этнографа, публіцыста Аляксандра Казіміравіча Сержпутоўскага.

Гучыць музыка.

Нарадзіўся Сержпутоўскі 21 чэрвеня 1864 года ў вёсцы Бялёвічы Слуцкага павета Мінскай губерні (цяпер Слуцкі раён). Але ў Бялёвічах сям’я пражыла яшчэ толькі паўгода. Бацька Казімір Сержпутоўскі сваёй зямлі не меў, таму шукаў розныя заробкі. Некаторы час Сержпутоўскія пажылі на хутары Дарагавішча, а пасля перабраліся ў Перавалокі, што непадалёк ад Чудзіна.

Чытае артыст. Быў час, калі ад хараства жыцця патрабавалася нямнога. Каб соладка размарыцца, вясковаму хлапчаныці дастаткова было прысіхнуць каля плота, утаропіцца ў дзівосныя ўзоры сівога моху на штакеціне... Калі ж здараўся выпадак такой незвычайнай важнасці, што на траву звальваўся з гнязда толькі што апераны верабейчык, -- шчасце не мела граніц!..

Навокал быў зусім невялікі свет жывых істот і рэчаў, якія я ўмеў назваць. Кожны новы прадмет, новы галас жывой істоты – проста жыццё, якому і за межамі майго далягляду, як адчуваў я падсвядома, не было ні канца ні краю. Адтуль у кружок мае жыццёвай прасторы бузупынна прыходзіла нешта новае, што з часам адкрывала сваё імя.

Разам з кожнай новай стужкай ці кветкай прыходзіла новая песня ці казка...

Гучыць музыка. Падчас сваёй настаўніцкай працы ў Мазырскім павеце Аляксандр Сержпутоўскі прызнаваўся.

Чытае артыст. Жывучы доўгі час на Палессі і маючы непасрэдныя кантакты з народамі, мне ўдалося далучыцца да ўсіх бакоў яго жыцця. Такім чынам я рабіў свае назіранні, пры любой магчымасці знаёміўся з рознымі прымхамі, забабонамі, якімі так багатыя жыццёвы гэтага кутка Беларусі.

Першыя нарыс “Голас з глушы” быў надрукаваны ў “Мінскіх губернскіх ведомостях” у 1891 годзе. Усяго ж у гэтай газеце Сержпутоўскі апублікаваў іх звыш дваццаці. А “Голас з глушы” – пра жыццё палешукоў, адметнасці іх побыту і традыцый.

Пазней Сержпутоўскі вучыўся ў Пецябургскім археалагічным інстытуце і на вышэйшых юрыдычных курсах. Гады вучобы сталі перыядам, калі пашыраў кругагляд, набываў веды, якія б маглі спатрэбіцца ў будучым. Усё больш схіляўся да думкі, што трэба прысвяціць сябе вывучэнню жыцця роднага народа, яго побыту, фальклору, матэрыяльнай культуры. Шмат часу праводзіў у бібліятэках, наведваўся ў архівы, стаў частым госцем у Рускім геаграфічным таварыстве, дзе хутка знайшоў нямала аднадумцаў. А калі ў Рускім музеі вызвалілася пасада рэгістратара

этнаграфічнага аддзела, перайшоў туды на працу. У 1906 годзе двойчы выязджаў у Слуцкі і Мазырскі паветы. Раёны, якія наведваў Сержпутоўскі, адносіліся да цяжкадаступнай часткі Палесся, і дагэтуль туды даследчыкі не наведваліся. Вынікам паездак стала праца “Беларусы-палешукі” (этнаграфічны нарыс): Пабудовы, заняткі і павер’і сялян паўночнай палавіны Мазырскага і паўднёвай часткі Слуцкага паведаў Мінскай губерні (38 чарцяжоў і малюнкаў)”. Затым зноў была чарговая экспедыцыя на Палессе. Увагу Аляксандра прыцягнула тая частка яго, што адносілася не толькі да Мінскай, а і да Валынскай і Гродзенскай губерняў. Даследчык зрабіў больш за 200 здымкаў, прыдбаў звыш 800 этнаграфічных прадметаў, сярод якіх – прыстасаванні для ткацтва, сталаўскія, бандаўскія, нават музычныя інструменты і цацкі.

Гучць музыка. У эфіры перадача “Беларусь ад А да Я”, прысвечаная беларускаму фалькларысту, этнографу і публіцысту Аляксандру Сержпутоўскаму. На працягу 1907 – 1917 гадоў Сержпутоўскі правёў 13 экспедыцый. Яшчэ тры разы ездзіў па Беларусі, наведваў Украіну, Літву і Польшчу, даследаваў Маскоўскую, Пермскую, Курскую і іншыя губерні. Нават пабываў на Каўказе. Але асаблівае задавальненне арымліваў, калі дэталёва вывучаў родны край. Па меры назапашвання матэрыялаў выступаў у часопісе «Живая старина» і іншых навуковых выданнях Расіі, стаўшы пастаянным аўтарам рубрыкі «Нарысы Беларусі». Дзякуючы гэтым публікацыям многія расійскія навукоўцы і прыхільнікі даўніны зведалі сэнс такіх паняццяў, як “сябрыча”, “бонда”, “талака”. Нарыс “Сябрына” першы з гэтай серыі, апублікаваны ў «Живой старине» ў трэцім выпуску за 1907 год. Сержпутоўскі паведаў пра старажытныя традыцыі беларусаў-палешукоў Слуцкага паведа. Пры гэтым не пагадзіўся з Іванам Насовічам, які сцвярджаў, што ў беларускай мове слова “сябрук” нічым не адрозніваецца ад блізкага яму “сябра”.

Чытае арлыст. На думку Аляксандра Сержпутоўскага, “сябар” – чалавек, роднысты каму-небудзь па духу, у асобных выпадках можа быць нават бліжэйшым за родзіча. Сябрына выкарыстоўвалася тады, калі гаспадарку лепш весці сумесна. Найбольш характэрны прыклад Сержпутоўскі ўбачыў у пчалярстве, на той час распаўсюджаным на Палессі.

Калі пчолы збіраюцца ў рой, яны часам пералятаюць ад аднаго гаспадара да другога. Сяляне пры гэтым не спрабавалі любой цаной вярнуць іх назад. Наадварот, пачыналі разам займацца бортніцтвам, бо па мясцовых павер’ях падобныя пералёты – праяўленне боскай ласкі. Ды і да пчалы палешукі інакш не ставіліся, як да свяшчэннай істоты.

Існаваў на Палессі і звычай, які ў іншых рэгіёнах не сустрэнеш. Пры стварэнні новай сям’і маладым дарылі вуллі. Тым самым сябрына яшчэ больш умацоўвалася. Тыя, хто меў да яе дачыненне, з

асаблівай павагай ставіліся адзін да аднаго і звярталіся толькі на “вы”. Як маглі памагалі адзін аднаму, ніколі не сварыліся, бо гэта лічылася вялікай ганьбай.

Гучыць музыка. Па-свойму паставіўся Сержпудоўскі і да паняцця “талака”. Ён аспрэчыў меркаванне Уладзіміра Даля, што “талака – гэта работа грамадой за пачастунак”. Такія работы, у чым Аляксандр Сержпудоўскі неаднаразова пераканаўся, праводзіліся бескарысліва, бясплатна. Талакой сяляне карысталіся, калі неабходна было зрабіць тое, плёнам чаго карысталася ўся грамада. Талакой капалі студні, будавалі лазні, узводзілі плаціны, пасыпалі грэблі. У гэты час прыглядаліся да чалавека, каб упэўніцца, наколькі ён працалюбівы. Пасля да кожнага было адпаведнае стаўленне. У прыватнасці, лёс беларускай дзяўчыны ў большасці выпадкаў залежаў ад таго поспеху ў працы, якім яна зарэкамендавала сябе ў талацэ. Што да пачастункаў, дык такія змены ў талаку ўносілі паны, калі ім трэба было ў сваіх інтарэсах прыцягнуць сялян на якую-небудзь важную работу.

Расказаў Сержпудоўскі і пра такія цікавыя звычай, як бонда. Палешукі ахвотна дзяліліся рыбай, мёдам, мясам і іншымі набыткамі сваёй працы з суседзямі. Яны былі перакананы, што калі сабудуць пра “бонду” ці, інакш кажучы, бондачку, дык напаткаюць розныя напасці. Аляксандр Сержпудоўскі сустракаў на Палессі тых, хто бясплатна апрацоўваў зямлю сялянам-беднякам. Такія дабрадзеі дзяліліся апошнім, калі ў суседа быў неўраджай ці не хапала хлеба.

Гучыць песня пра спадчыну беларускага краю, яго прыгажосць.

Вы слухаеце перадачу “Беларусь ад А да Я”, прысвечаную беларускаму фалькларысту, этнографу і публіцысту Аляксандру Сержпудоўскаму. Кніга «Сказки и рассказы белорусов-полешуков» вывела яго ў шэраг найбольш аўтарытэтных даследчыкаў. Гэты зборнік разглядаецца як першая частка свайго роду фальклорнай трылогіі Сержпудоўскага. Кніга складаецца з 80 казак ці твораў, блізкіх да іх па змесце. У іх шчодро паўстае фантазія народа, адчуваецца смелы палёт думкі, прываблівае вобразная насычанасць мыслення тых безыменных аўтараў, якія некалі склалі гэтыя сюжэты. Казка “Кузьма”, змешчаная ў зборніку, павучальная, з вялікім выхаваўчым эфектам.

Чытае артыст. Жыў-быў на зямлі селянін, Кузьмой яго звалі. Чалавек мяккі, добры, а ў чымсьці і слабахарактарны. На такіх часам глядзяць пагардліва, не ўспрымаюць ўсур’ёз. Так і з Кузьмой атрымалася. Спачатку жонка яго за чалавека не лічыла, абражала, як магла. А сын нарадзіўся – да бацькі змалку пачаў ставіцца, як да кагосьці выпадковага ў хаце. Нічога не зробіш: такое выхаванне ад маці атрымаў. А яна навучыла сына не татам бацьку клікаць, а Кузьмой. Ён жа з-за свайго пакладзістага характару трываў, нібыта ў гэтым нічога дзіўнага і абразлівага для яго не было. Але аднойчы не

стрывалі суседзі. Запыталіся ў Кузьмы, ці не надакучыла яму моўчкі знявагу пераносіць. Параілі брацца за выхаванне жонкі і сына. Маўчыць Кузьма, разумее, што дабра яны яму жадаюць. Аднак ніяк не можа адважыцца паследаваць добрым парадам. Хто ведае, колькі б гэта працягвалася, калі б неяк зімой не паехаў Кузьма з сынам па сена. А сена на балоце знаходзілася, ведама, што за дарога там. Па вяртанні дамоў воз, на якім ехаў сын, перакуліўся, падмяў яго пад сябе.

-- Кузьма, -- крычыць сын, -- падымі воз, а то загіну.

Маўчыць бацька. Дастаў люльку, выняў з кішэні капшук з тытунём і давай курыць. “Ляжы, -- думае, – калі не хочаш назваць мяне бацькам”.

Клікаў-клікаў сын Кузьму на дапамогу, а той ні слова ў адказ.

-- Бацька, падымі воз, -- узмаліўся нарэшце сын.

Відаць, мороз пакрапчаў, воз яшчэ цяжэйшым падаўся, а мо сумленне загаварыла ў хлопца. Узрадаваўся мужык, што ўпершыню ў жыцці сын назваў яго бацькам. Устаў з пянька, на якім сядзеў, упёрся плячом і падняў цяжкі воз...

З той пары пайшла прыказка, што на свеце ўсяго нажывеш і Кузьму бацькам назавеш.

Гучыць музыка. Значнае месца ў даследчай дзейнасці Аляксандра Сержпутоўскага займала мовазнаўчая тэматыка. У дарэвалюцыйныя этнаграфічныя нарысы пра жыццё, працу, побыт і вераванні беларусаў-палешукоў, напісаныя на рускай мове, ён уводзіў многа мясцовых слоў і выказаў, тлумачыў іх значэнне, а часам і паходжанне. Творы ж вуснай народнай творчасці імкнуўся запісваць дакладна, з поўным захаваннем мясцовага вымаўлення. У працы “Граматычны нарыс беларускай гаворкі вёскі Чудзіна Слуцкага павета Мінскай губерні” Сержпутоўскі на аснове матэрыялаў, сабраных падчас экспедыцый 1906 і 1907 гадоў, а таксама назіранняў больш ранняга перыяду, зрабіў усебаковае апісанне важных асаблівасцей гаворак. Нарыс пачынаецца кароткім уступам, у якім прыводзяцца геаграфічныя і этнаграфічныя звесткі пра вёску Чудзін. Затым ідуць раздзелы, прысвечаныя фанетыцы, словаўтварэнню, марфалогіі, сінтаксісу і лексіцы мовы яе жыхароў. Не страціў навуковай каштоўнасці і дадатак да гэтай працы, названы “Матэрыялы для слоўніка”. Атрымаўся слоўнік з дзвюх з паловай тысяч слоў і фразеалагізмаў. Яны падзелены на 35 семантычных груп, што дазваляе лепш адчуць, як гучаць у Чудзіне назвы пэўных паняццяў: адзення, прыродных з’яў, хвароб, рамёстваў і іншых, што пастаянна спадарожнічалі жыццю жыхароў на той час аднаго з самых глухіх куткоў Беларусі.

Сам Аляксандр Сержпутоўскі добра ведаў родную мову. Гэта адчуваеш, калі знаёмішся з яго перакладамі некаторых твораў Тараса Шаўчэнкі. Між іншым, літаратурнай дзейнасцю Сержпутоўскага цікавіліся

маладыя беларускія пісьменнікі, якія ўваходзілі ў паэзію і прозу ў 20 – 30-ых гадах мінулага стагоддзя.

Чытае арыст. Аляксандр Сержпутоўскі, хоць і правёў большую частку свайго жыцця за межамі Беларусі, ніколі не парываў сувязі з ёй. Пастаянна цікавіўся працамі беларускіх даследчыкаў, сачыў за літаратурнымі навінкамі, падтрымліваў кантакты з некаторымі пісьменнікамі. Сябраваў з Янкам Купалам, ведаў на памяць яго многія вершы. Цікавіла Сержпутоўскага і творчасць Якуба Коласа. Не ў апошнюю чаргу, мабыць, таму, што і Купала, і Колас ужо на пачатку творчага шляху былі яркімі выказнікамі душы свайго народа, а менавіта духоўны свет беларусаў і цікавіў нязменна Сержпутоўскага.

Гучыць музыка. Прагучала перадача “Беларусь ад А да Я” пра вядомага фалькларыста, этнографа і публіцыста Аляксандра Сержпутоўскага, падрыхтаваная па матэрыялах нарыса Алеся Марціновіча “Фальклорная трылогія? А чаму б і не...”. Былі выкарыстаны таксама ўрыўкі з публіцыстыкі Янкі Брыля і выдання “Беларуская мова: Энцыклапедыя”. Я, Таццяна Старасценка, развітваюся з вамі да новых сустрэч у эфіры.